

**MINISTERUL EDUCAȚIEI, CERCETĂRII, TINERETULUI
ȘI SPORTULUI
UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918” ALBA IULIA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOLOGIE**

TEZĂ DE DOCTORAT

**ETAPE ÎN ISTORIA ISTORIOGRAFIEI ARTEI ROMÂNEȘTI
INTERBELICE.
STUDIU DE CAZ: ARAD ȘI TIMIȘOARA**

**Coordonator științific,
Prof. Univ. Dr. IACOB MÂRZA**

**Doctorand,
ADRIANA PANTAZI**

**Alba Iulia
2012**

CUPRINS

CUPRINS

I. INTRODUCERE

II. SCRIERI DESPRE ARTA ROMÂNEASCĂ

II.1. CONTRIBUȚII ÎN ISTORIA ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE CU
PREOCUPĂRI ASUPRA SCRIERILOR DE ARTĂ REDACTATE ÎN PERIOADA
INTERBELICĂ

II.2. REPERE ÎN BIBLIOGRAFIA ISTORIOGRAFIEI DE ARTĂ ROMÂNEȘTI
INTERBELICE

III. CONTEXT CULTURAL INTERBELIC LA ARAD ȘI TIMIȘOARA

IV. SCRIERI CU CARACTER ȘTIINȚIFIC

V. DISCURS ISTORIC ÎN ISTORIOGRAFIA ARTEI ROMÂNEȘTI INTERBELICE.

STUDIU DE CAZ: ARAD ȘI TIMIȘOARA

VI. LITERATURA DE ARTĂ

VI.1. CRONICĂ PLASTICĂ ȘI ESEU ÎN PRESA INTERBELICĂ DE REDACȚIE
ROMÂNEASCĂ DIN ARAD

VI.2. CRONICĂ PLASTICĂ ȘI ESEU ÎN PERIODICE INTERBELICE DE REDACȚIE
ROMÂNEASCĂ DIN TIMIȘOARA

VI.3. PROBLEMA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI DE ARTĂ REFLECTATĂ ÎN PRESA DE
REDACȚIE ROMÂNEASCĂ DIN TIMIȘOARA

VII. CONCLUZII

VIII. BIBLIOGRAFIE

ANEXE

ETAPE ÎN ISTORIA ISTORIOGRAFIEI ARTEI ROMÂNEȘTI INTERBELICE.

STUDIU DE CAZ: ARAD ȘI TIMIȘOARA

REZUMAT

Istoria artei românești, implicit cercetarea istoriografică contemporană, recuperează și reconsideră artiști, respectiv creația lor, ori scrieri despre anumite etape din evoluția fenomenului artistic. Aflat sub semnul sintagmei care particularizează: *studiu de caz*, unde delimitarea cronologică înseamnă *anii interbelici*, iar cea în spațiu presupune drept centru de interes două orașe din vestul țării: *Arad și Timișoara*, demersul nostru se subsumează unor astfel de preocupări istoriografice.

Cuvintele cheie ale lucrării *Etape în istoria istoriografiei artei românești interbelice. Studiu de caz: Arad și Timișoara* sunt: *istoriografie de artă*, cu două paliere de investigație: studii cu caracter științific și literatură de artă (cronică plastică, eseu, note și însemnări relevante pentru documentarea unei biografii sau aspect artistic); *discurs istoric* identificat, în special, în scrierile științifice; *scrieri de redacție românească*.

Materialul edit, selectat și analizat în întreprinderea cu caracter istoriografic, este structura pe care se dezvoltă discursul lucrării de doctorat. Acesta are valoare de sursă documentară. Obiectivul principal a fost acela de a recupera studiile de istoria artei, dar și literatura de artă, în contextul producției istoriografice românești interbelice. Tocmai pentru o mai bună percepție asupra integrării scrierilor de artă, din zonă, în problematica demersului istoriografic românesc, s-a impus ca interpretarea surselor să fie precedată de un capitol cu caracter general: *Scrieri despre arta românească*. Divizat pe două secțiuni, aici sunt oferite repere bibliografice la nivelul istoriografiei contemporane cu preocupări asupra scrisului interbelic și un comentariu succint asupra istoriei istoriografiei de artă redactată în perioada interbelică. Se detașează contribuțiile cercetătorilor clujeni care au recuperat și reconsiderat personalitatea lui Coriolan Petranu, alăturându-l, incontestabil, numelor acceptate unanim drept reputeți istorici de artă încă din a doua jumătate a secolului XX: George Oprescu, Alexandru Busuioceanu, Virgil Vătășianu. Cronica și critica artistică interbelică sunt prezentate segmential, în funcție de categoriile de cronicari preocupați de subiect: cronicari - artiști, cronicari - literați, critici de artă specializați, proveniți din mediul învățământului universitar, și cronicari - colecționari. Personalități ale criticii de specialitate, precum O. W. Cisek, Tudor Vianu, Alexandru Busuioceanu, Aurel Broșteanu, s-au străduit nu doar să stabilească ierarhii valorice în catalogarea artei contemporane lor, dar să și caracterizeze

tendințe, și în paralel, când a fost cazul, să insereze producția artistică românească în curentele europene.

Capitolul *Context cultural interbelic la Arad și Timișoara* oferă o imagine asupra dimensiunii realităților culturale din zonă. Istoria celor două orașe înregistrează martori oarecum asemănători. La scurt timp după Unire, a urmat o perioadă de recuperare și afirmare a elementului românesc în toate domeniile nu numai în cultură, însă aici a fost important rolul formator al elitelor. Odată depășită etapa afirmării în contextul cosmopolitismului local, sunt identificate personalități, întreprinderi și evenimente cu caracter cultural care paricularizează, dar și integrează Aradul și Timișoara contextului românesc și european.

Elita – în cazul nostru cea artistică – se pregătea la Budapesta, Viena, Leipzig, Berlin, Paris. Iconografia plastică a primului sfert de secol XX a stat sub semnul *academismului* de sorginte müncheneză sau vieneză, via Budapesta îndeosebi în cazul Aradului. Maniera de exprimare a fost tributară mediului în care au fost formați artiștii și gustului publicului amator sau colecționar de artă. Deschiderea spre curentele moderne s-a datorat contactului cu Școala Liberă de Pictură (1902-1927), respectiv Școala de Arte Frumoase (1928-1935) din Baia Mare, iar mai apoi zone de interes au fost școlile superioare de artă din Cluj (cu perioada sa timișoreană) sau București. Centre artistice din Franța și Italia au devenit referințe în biografia artiștilor din zona de vest a țării. Deși opțiunile artistice, și în general culturale, au cunoscut devieri de la traseul clasic (Budapesta - Viena - München), nu putem vorbi însă de o convertire totală. Grupul etnic căruia îi aparțineau artiștii, publicul pe care ei îl vizau ca potențial comanditar / cumpărător, au marcat, și pe mai departe, evoluția, în mod conștient sau involuntar, creației lor. În Arad, interesul artiștilor a gravitat în jurul Palatului Cultural. Aici și-au expus creația, uneori au donat lucrări, asigurându-și astfel, intenționat sau nu, un loc în istorie, fie ea doar a comunității locale. Destoinicul director interbelic al instituției, Lazăr Nichi (1921-1944), a întreprins numeroase demersuri pe lângă administrația locală în scopul de a obține bani pentru achiziții pe seama pinacotecii Palatului Cultural. La recomandările sale, Primăria orașului a suportat burse pentru studii artistice în străinătate. Artiștii trăitori în Timișoara nu s-au bucurat de oportunitatea de a expune într-un spațiu cu blazon, în orașul lor. Repetatele decizii pentru construirea unui palat cultural, dar nematerializarea lor au transformat dorința timișorenilor într-o „fata margana”. Expoziții s-au organizat în spații oferite de bănci, de cluburile sau hotelurile renumite din oraș, la *Casa artiștilor germani*. Cel care i-a susținut pe artiști, atât prin redactarea de cronici plastice, dar și prin implicarea la nivel de achiziție pentru instituția publică, a fost Ioachim Miloia, director al Muzeului Bănățean între anii 1928-1940.

În Timișoara interbelică au creat și activat artiști pentru care nu este cazul să forțăm uși deschise. Pictorii Alexandru Popp, Corneliu Liuba, Ioan Isac, Emil Lenhardt, Oskar Szuhaneck, Ioan Eminet, Albert Krausz, Catul Bogdan, Nándor Kora Korber, Julius Podlipny, Atanasie Demian, Aurel Ciupe, Franz Ferch, Albert Varga, Ștefan Szőnyi, sculptorii Géza Rubletzky, Gallas Ferdinand, Sebastian Rotschingk, Romul Ladea, Andrei Gál, născuți bănățeni sau stabiliți temporar în oraș, au fost, *in extenso*, generația care a impus „periferia” în mediul suficient de elitist, dar și ignorant, al Capitalei. Dincolo de dorința și latura afirmării, ei au fost cei care au probat lecția centrelor artistice din Europa apuseană, valorificând totodată fondul autohton, au eludat tradiția academică müncheneză, vieneză, budapestană. Oricât ar fi de evidentă intenția de a ridica vălul cvasi - anonimului pictorilor arădeni, trebuie să păstrăm proporția rezultată din analiza strict estetică a creației acestora și să consemnăm la nivel de egalitate cu numele menționate mai sus doar pe Gheorghe Groza, Petru Feier, Nicolae Chirilovici, Hajos Emeric, Pataki Alexandru, Iulian Toader. Extrem de harnic, Cornel Minișan este înregistrat cu creație inegală, în timp ce Carol Wolff sau Balla Adalbert nu au putut să se desprindă din canonul academic. Pictorițele Ányos Viola, Fulvia Păcățianu, Magyari Ilma au lucrat cu sensibilitatea caracteristic feminină, cizelată, poate, prea mult în Academia budapestană, subiecte comerciale, căutate pentru interioarele patriarhale.

Cu aplicație asupra lucrărilor de artă intrate în anii interbelici în muzeele din Arad și Timișoara, constatăm diferențe în ceea ce privește valoarea artistică. Indiscutabil, aici a cântărit aprecierea specialistului format în mediul artistic italian, dar și relațiile personale ale lui Ioachim Miloia cu artiștii bănățeni. Lucrări semnate Julius Podlipny, Aurel Ciupe, Catul Bogdan, Atanasie Demian, Alexandru Popp sunt cu o notă mai sus decât picturile acelorași autori regăsiți în colecția de artă românească a muzeului arădean.

La nivel organizatoric profesional, în Aradul începutului de secol XX era înregistrată *Asociația artiștilor plastici și decoratori* a cărei program prevedea organizarea de expoziții personale și colective, concursuri de creație. Prima expoziție colectivă organizată de aceasta a avut loc abia în 1911 și au expus artiști de etnie maghiară: Pataky Alexandru, Illencz Lipot, Iritz Alexandru, Balla Adalbert, Ányos Viola, Latinka Elza. Anii interbelici, până în 1936 când gruparea *Pro Arte* s-a constituit și cu scopul reunirii artiștilor, nu au înregistrat asocieri cu caracter de breaslă în domeniul artelor plastice. Obiectivele *Pro Arte* însemnau: organizarea de expoziții colective și individuale; audiții muzicale; recitări; conferințe experimentale din domeniul artelor; cicluri de conferințe săptămânale ținute de cărturarii români de seamă; șezători literare; înființarea unei edituri care să tipărească, cu preferință, tinerele talente ardelene; apropierea culturală româno-maghiară. Cea mai notabilă realizare a sa a fost o amplă manifestare, desfășurată pe parcursul a două luni (decembrie 1936 - ianuarie

1937), în incinta Palatului Cultural, prin care gruparea și-a atins scopul. Din păcate, nu a recidivat.

La Timișoara, în 21 ianuarie 1922 a luat ființă *Asociația bănățeană de arte frumoase*, cu 43 de membrii fondatori (pictori, sculptori, arhitecți, graficieni, artiști decoratori, iubitori de artă) și președinte Iosif Velceanu. Generoasele obiective ale asociației vizau: promovarea artelor plastice și a arhitecturii, modelarea gustului estetic al publicului înspre o artă autentică, cultivarea solidarității între membri și asigurarea bunăstării materiale a acestora. Pentru atingerea scopului asociației, urmau să se deschidă ateliere, să se înființeze un muzeu artistic: „Arta Banatului”, să se editeze o revistă, să se organizeze concursuri pentru proiectarea și ridicarea de monumente, urmau să colecționeze obiecte vechi și pictură cu valoare artistică, care vor fi încredințate muzeului. Prima reușită a programului a constat în organizarea unei considerabile expoziții (268 picturi, 40 sculpturi, numeroase obiecte de artă decorativă), în 28 august 1923, în Sala Cavalerilor din Castelul Huniade, deschisă cu ocazia adunării generale a „Astreii”. Au urmat încă două expoziții colective, în noiembrie 1923 și iulie 1924. În vara anului 1924 asociația s-a dezmembrat. În locul ei a luat ființă *Societatea Academiei Artelor Frumoase din Timișoara*, condusă de I. D. Ștefănescu, implicat în viața culturală a Banatului prin susținerea unor conferințe despre artă. După doi ani s-a înființat, în 1926, asociația *Amicii Artelor*, restructurată după un timp de Emanuil Ungurianu sub numele de *Asociația Artelor Frumoase*. La interval de șapte ani de la deschiderea celei dintâi expoziții colective, între 14-31 decembrie 1930, într-o sală a Primăriei s-a deschis primul Salon al artelor bănățene (24 pictori, 7 sculptori și un ceramist).

Învățământul artistic din capitala Banatului a înregistrat câteva inițiative și proiecte organizatorice în primul deceniu postbelic. Sculptorul budapestan Rubletzky Géza, activ pentru un timp la Arad, Timișoara și București, a încercat între 1921-1922 să deschidă o „școală de sculptură și cioplitorie în piatră”. Proiectul său nu s-a materializat. *Asociația bănățeană de arte frumoase*, încurajată și de pictorul bucureștean M. H. Georgescu, își propuse-se să înființeze o Academie de Belle Arte, rămasă în faza de proiect. În 1926, Gallas Ferdinand și Varga Albert au deschis o „școală liberă de pictură și sculptură”. Sosit în Timișoara, în același an, Julius Podlipny s-a alăturat celor doi, rămânând din 1928 conducătorul atelierului și al școlii. Societatea *Amicii Artelor* a eșuat și ea după două luni, în vara lui 1928, în încercarea sa de a susține cursuri de pictură, sculptură și istoria artelor.

În toamna anului 1933 *Școala de Arte Frumoase* din Cluj – numită *Academie* în baza unei legi din 1931 prin care instituțiile de învățământ își schimbă titulatura din „școală” în „academie” – s-a mutat dintr-un oraș secătuit de criza economică într-un centru relativ prosper. La Timișoara, a funcționat cu o programă de patru ani de studiu, iar din 1935 cu cinci

ani și două secții (pedagogică și artistică) până în 1939, când s-a renunțat la secția pedagogică. Din toamna lui 1942 *Academia de Arte Frumoase* s-a transformat într-o instituție de învățământ secundar: *Școala de arte decorative* (1942-1945). A devenit o „școală specială de artă industrială” care pregătea decoratori pentru teatru, desenatori pentru institutele de artă grafică, decoratori de interioare, conducători de ateliere de olărie artistică, creatori de modele pentru fabricile de porțelan sau pentru manufacturile de țesături, sculptori decoratori.

Perioada interbelică timișoreană a învățământului superior de artă a însemnat o provocare pentru personalitățile bănățene. Romul Ladea a revenit acasă în calitate de profesor la clasa de sculptură și mai apoi director între anii 1936-1942, Ioachim Miloia a predat cursul de istoria artei, Iulius Podlipny a fost profesor de desen, inginerul Victor Vlad a predat geometrie și perspectivă, arhitectul Cornel Liuba a ținut un curs de arhitectură. Alexandru Popp (primul director al școlii), Catul Bogdan, Atanasie Demian au fost profesorii care au format o generație nouă de artiști: Tasso Marchini, Letiția Muntean, Nicolae Brana, Ion Vlasiu, Lucia Piso Ladea, Antal Fülöp, Petru Abrudan, Hajos Emeric. Rezultatele școlii erau făcute public prin expozițiile colective organizate la finele fiecărui an de studiu. Numerele din 1935 ale revistei *Fruncea* au reprodus cu regularitate lucrări ale studenților. În același an, Ștefan Gomboșiu a organizat o colonie de pictură la Oravița, unde s-a lucrat în *plein-air*, după model băimărean. Din păcate, a fost o experiență unică.

Experiența învățământului academic a însemnat pentru mediul intelectual bănățean, cu valențe de ordin artistic, o măsură a capacității și calității creatoare din zonă, dar și un pas înainte în rafinarea gustului iubitorilor de artă. În această direcție Ioachim Miloia s-a dovedit un vizionar: formarea publicului pentru artă, a consumatorului de artă se face și prin concursul unei structuri instituționalizate. Artiștii care au predat, cei care s-au format la Timișoara în intervalul 1933 - 1942 au oferit trăitorilor din jurul lor o alternativă atât la lecția de a privi arta, cât mai ales, dincolo de un specific suspectat de provincialism, au probat și dăruit un segment de artă modernă. Dacă arta lor, la timpul respectiv, ar fi fost susținută prin scrieri și descrieri considerabil mai ample, cu siguranță multe din numele acestora ar fi putut rivaliza ori sta alături de artiștii consacrați, în acei ani interbelici, la nivel național.

Aceste realități ale vieții culturale au determinat, la un moment dat, apariția scrierilor care interesează în întreprinderea de față. Expozițiile de artă, activitatea unor artiști, de exemplu, au constituit subiectul cronicii plastice publicată în revistele de cultură arădene *Hotarul* (1933-1940), *Înnoirea* (1937-1940) și timișorene *Luceafărul* (1935-1940), *Banatul* (1926-1930), *Fruncea* (1934-1944) ori în presa cotidiană din cele două orașe. Într-o zona marcată de lipsa unui centru universitar sau academic, nu putem decât aprecia eforturile unor intelectuali cu aptitudini enciclopedice și exercițiul cultural al jurnaliștilor. Lor li se alătură

personalități care au activat în instituțiile de cultură bănățene sau care au provenit din spațiul delimitat geografic, autorii ai scrierilor cu caracter științific.

Studiul de caz asupra istoriei istoriografiei de artă redactată în perioada interbelică, la Arad și Timișoara, este divizat pe doi itemi de analiză: scrieri cu caracter științific, apărute în periodice (majoritatea în *Analele Banatului* - anuarul Muzeului Bănățean, dar și în reviste de cultură), ori sub formă de volum, și literatura de artă regăsită îndeosebi în revistele de cultură. Desfășurarea materialului investigat se face în două capitole care propun o interpretare a conținutului scrierilor științifice (*Scrieri cu caracter științific*), respectiv a discursului istoric identificat în cuprinsul lor (*Discurs istoric în istoriografia artei românești interbelice. Studiu de caz: Arad și Timișoara*), și într-un al treilea capitol care dezvoltă literatura de artă, divizat pe criteriul spațiului geografic (*Cronică plastică și eseu în presa interbelică de redacție românească din Arad; Cronică plastică și eseu în periodice interbelice de redacție românească din Timișoara*) și tematic (*Problema învățământului de artă reflectată în presa de redacție românească din Timișoara*). Interpretarea discursului din sursele selectate este susținut prin materialul oferit în anexe, o parte din el manuscris și inedit.

Scrierile de istoria artei, rezultate în urma cercetării de monument, a lucrării de artă, suprapusă când este cazul de sintagma „operă de artă”, rețin, și în același timp impun, pentru zona Aradului și a Banatului (județele Timiș și Caraș) numele a doi istorici de artă: Coriolan Petranu și Ioachim Miloia. Prin demersul lor, întreprins îndeosebi asupra artei vechi românești, nu au oferit o variantă de interpretare, ei au inițiat interesul pentru studierea și aprofundarea fenomenului artistic identificat în spațiul cu semnificații religioase și culte. În paralel, au extins preocupările lor și asupra creației populare, țărănești, pe care nu au considerat-o doar o producție strict etnografică, ci i-au relevat și latura artistică, importantă pentru profilul cultural al românilor.

Trei direcții urmărite simultan: munca la catedră, implicarea necondiționată în acțiunile de recuperare a patrimoniului românesc înstrăinat în anii războiului și anterior acestuia, cercetarea monumentelor și a lucrărilor de artă din spațiul transilvănean sunt accentele personalității lui Coriolan Petranu (1893-1945). Originar din părțile Aradului, calitatea de istoric de artă Petranu a dobândit-o în mediul universitar vienez și și-a perfecționat-o prin studierea monumentelor imobile, în special a arhitecturii tradiționale, a pieselor mobile considerate lucrări de artă cultă, populară sau bisericească. Participarea la conferințe și congrese internaționale axate pe teme de istoria artei, permanenta legătură, asupra căreia dovadă stă considerabila corespondență, cu personalități ale domeniului sunt dovezi ale interesului constant pentru cunoaștere, pentru deschiderea înspre spațiul european, și nu numai, al cercetării. A fost primul istoric de artă din Transilvania și printre puținii din

România anilor de după Primul Război Mondial, poate singurul cu studii aprofundate în domeniu. Istoria învățământului universitar clujean îl reține și pentru calitatea de formator de disciplină.

Din bibliografia semnată de istoricul ardelean, relevantă, pentru studiul nostru de caz, este monografia *Bisericile de lemn ale județului Arad*. Titlu de referință pentru istoriografia de artă, în special pentru zona arhitecturii vernaculare, lucrarea reprezintă cea dintâi preocupare din bibliografia românească a problemei, bazată pe cercetarea de teren și pe observații concrete ale specialistului. După ce obiectivele teoretice au fost formulate, istoricul a procedat la desfășurarea conținutului acestora în teren: inventarierea lăcașelor de cult și a obiectelor aparținătoare acestora, studierea lor din punct de vedere stilistic și comparativ cu arhitectura din lemn deja cercetată și descrisă în bibliografia universală. Concluzia, chiar dacă nu a formulat-o tranșant la acea dată (1927), se impune: bisericile de lemn sunt monumente de artă, sunt opere arhitectonice cu funcție liturgică. Rezultatul cercetării l-a făcut public prin apariția lucrării, care, la rândul ei, este un prim pas înspre pregătirea sintezei conform dezideratelor stabilite în 1923 (inventarierea monumentelor de artă imobile, inventarierea monumentelor mobile de artă din Ardeal, fie că se găsesc pe teritoriul Ardealului ori în străinătate, revendicarea comorilor de artă ardeleană aflătoare la muzeele din Viena și Budapesta, studiile monografice, sinteza bibliografică). Monografia din 1927 tratează însă o problemă de artă, strict românească, unde cercetătorul a argumentat, încă din această fază a studiului, teoria prin care în deceniile patru și cinci a susținut notele caracteristice ale *artei naționale*: „1. caracterul de oprinare, 2. oscilarea între est și vest, 3. caracterul popular, 4. calitățile artistice.” Conform concluziilor desprinse în urma aprofundării spiritualității transilvănene sub toate conotațiile sale, „caracterul de oprinare” se resimte, și se suprapune, în sfera artei culte. Aceasta a putut fi redusă ca extensiune și dimensiune, lipsește amploarea anumitor genuri arhitectonice răspândite în Europa (castele, palate) sau bogăția materialului prețios. „Oscilarea între est și vest” este caracteristica care se desprinde din gradul de preluare a unor elemente ori influențe artistice venite dinspre spațiul bizantin, iar din direcția opusă (din apus) contează spațiul german. Oprinarea, în primul rând maghiară, nu a împiedicat însă înflorirea artei țărănești – de unde „caracterul popular” – și astfel geniul poporului român se măsoară în funcție de „calitățile artistice”, incontestabile după aprecierea istoricului de artă.

Contribuția lui Coriolan Petranu la istoriografia de artă românească trebuie pusă în relație, chiar subordonată, momentului istoric, respectiv politic, în care scrierile sale au fost tipărite. Ea ilustrează, într-o manieră emblematică, sintagma *historie instrumentum regni est*. În anii imediat următori lui 1918, dar și în deceniul cinci al secolului XX, când revendicările

revizionismul maghiar s-au resimțit acut, istoricul de artă s-a înrolat în rândul intelectualilor români angajați politic. Scrierile sale, multe cu caracter polemic, conturează profilul „istoricului de artă angajat”, dedicat – și aceasta se desprinde din activitatea sa de două decenii și jumătate – scopului de a impune istoria poporului român, în speță cea transilvăneană, dincolo de granițe și de a le oferi trăitorilor din Transilvania coordonate pentru cunoașterea de sine.

Fără intenția de a propune sau stabili ierarhii de natura competențelor științifice, respectiv la nivelul cuantificării editoriale, activitatea lui Ioachim Miloia (1897-1940) în Banat suportă comparații cu preocupările lui Coriolan Petranu în spațiul transilvănean. Ea vine să susțină demersul universitarului clujean, să completeze lacune, să ofere un alt mod de interpretare a ceea ce presupune adevărul istoric. Aceeași activitate de pionierat în domeniul cercetării artei vechi românești, iar mai apoi de valorificare a materialului la nivel de publicație, îl distinge și individualizează pe istoricul bănățean în zona scrisului istoric (de artă) românesc.

Din 1928, odată cu asumarea funcției de director al Muzeului Bănățean, preocupările lui Miloia s-au ramificat asupra aproape a tot ceea ce înseamnă memorie culturală românească, respectiv asupra recuperării ei, însă în domeniul artei a fost cel dintâi care a formulat și vehiculat concepte științifice în contextul propensiunii bănățenilor pentru cercetare. A publicat micro-monografii despre pictorii Nicolae Popescu (1835-1877), Ioan Zaicu (1868-1914), o contribuție care stabilește filiația română a pictorului Constantin Daniel (1799-1873). În studiile despre arta religioasă, în special cele care prezintă și analizează arhitectura ecleziastică ortodoxă, Ioachim Miloia a descris cadrul istoric în care acestea au apărut, au evoluat sau au decăzut. Aceeași factori, aceeași imixtiune externă (turcească în secolele XVI-XVII, ulterior habsburgică pentru 200 de ani) a înlocuit ori alterat stilul bizantin. De la primul studiu publicat despre arhitectura religioasă, în anul 1928 (*Biserica română din Lipova*), prin alte articole și studii care trag un semnal de alarmă sau fac cunoscute lăcașe de cult construite în lemn (Cebza, Iersig, Marginea, Povârgina) sau piatră (mănăstirea Săraca), istoricul a reluat și dezvoltat, oarecum obsesiv, momente și împrejurări care au marcat, de cele mai multe ori negativ, evoluția artei românești în Banat. Din aceste pasaje transpare un ton amar, însă adevărul istoric este relevat. De exemplu, a subliniat rolul și importanța coloniștilor germani în evoluția civilizației bănățene, în ciuda faptului că, așezarea acestora a dus la înlocuirea bisericilor de lemn cu cele de piatră. Aici Miloia suprapune stării de fapt calitatea înnoitoare a transformărilor. Determinarea evoluției culturale de către evenimente sociale, politice, economice a fost un *leit-motiv* al discursului dezvoltat de istoric.

Istoriografia bănățeană – și aici interesează scrisul de redacție în limba română – reține extrem de puține intervenții asupra manifestărilor artistice în general, plastice, sau cu

extensie în domeniul arhitecturii, în special. Aserțiunea vizează perioada anterioară contribuțiilor semnate de Ioachim Miloia. În studiile sale, trimiterile la bibliografia de istoria artei sunt sporadice, ele conduc înspre scrierile autorilor maghiari sau germani. Chiar și în anul 1940, când Aurel Cosma jr. publica *Pictura românească din Banat de la origini până azi*, bibliografia pe care a oferit-o numără 21 autori, respectiv 68 de articole și studii, apărute după 1920, în ziare, reviste, anuare din Timișoara, Arad, Budapesta, Oradea. De cele mai multe ori sunt citate numele lui Ioachim Miloia și Ștefan Gomboșiu, lista fiind încheiată cu trimiteri la textele semnate de însăși autorul lucrării.

Implicarea lui Ioachim Miloia a dus, și ea, la „descoperirea și afirmarea Banatului”. Acest obiectiv a generat un adevărat curent, în decenile trei-patru ale secolului XX, al „bănățenismului”. Temperat, cu argumente – atâtea câte a putut aduna sau verifica – și arareori prin speculații deductive, Miloia a contribuit substanțial, pentru anii interbelici, la stabilirea unor coordonate pentru cunoașterea istoriei realitate, care, la rândul ei, a legitimat afirmarea Banatului pe harta țării reîntregite.

Spirite vizionare, formate în medii academice apusene, Coriolan Petranu și Ioachim Miloia au întrebuițat metode științifice în cercetare și în redactarea lucrărilor. Cunoscători de limbi străine de circulație internațională, dar și cele ale minorităților conlocuitoare, au studiat izvoare documentare, au parcurs bibliografie, au susținut, atunci când a fost cazul, rezultatele cercetării de teren cu informațiile adunate în arhive și biblioteci. Au fost primii istorici de artă români, cu origini în zonă, preocupați și implicați în abordarea domeniului, care au probat cu argumente și au impus istoria artei din Ardeal și Banat, respectiv critica de artă, în contextul fenomenului național și european.

Dacă în subcapitolul *Contribuții în istoria istoriografiei contemporane cu preocupări asupra scrierilor de artă redactate în perioada interbelică* s-a insistat asupra segmentului de cronică și critică artistică, consemnată mai ales în periodice din Capitală, argumentăm aspectul prin intenția de a oferi un ordin de mărime, respectiv de comparație, cu aspecte similare identificate în Aradul și Timișoara perioadei interbelice. Suntem datori să păstrăm proporțiile, să le acceptăm ca atare, în funcție de adevărul istoric: în Arad manifestările artistice, expoziționale pentru acest palier de discuție, nu au fost la nivelul celor din Timișoara, nici sub aspect numeric, nici ca valoare a reprezentării estetico-iconografice. Timișoara, dincolo de discursul cu accente de patriotism local, nu a avut relevanța Bucureștiului în domeniul mișcării, a evoluției, artistice.

Cronica plastică, identificată în periodice din Arad și Timișoara, a fost redactată de către cronicari - istorici de artă (Ioachim Miloia, Teodor T. Țiucra), cronicari - artiști (Marcel Olinescu, Ștefan Gomboșiu), cronicari - literați (Aurel Cosma junior). Contribuții în acest

domeniu înregistrăm mai ales din deceniul patru, în reviste cu profil literar - artistic. La Timișoara, paginile revistelor *Luceafărul*, *Fruncea*, *Banatul*, dar și *Analele Banatului* au susținut cronici referitoare la expoziții de grup sau personale, au publicat profile artistice ori eseuri despre subiecte dezbătute în contemporaneitatea acelor ani. Același lucru îl reținem din revistele *Înnoirea*, *Hotarul*, din cotidianul *Știrea* din Arad. Aceste periodice prezintă importanță pentru cercetarea întreprinsă de istoricul de artă al zilelor noastre deoarece ele arhivează și informație vizuală. Multe lucrări de artă dispărute definitiv, ori rătăcite, s-au transmis până la noi datorită imaginilor reproduse în paginile revistelor.

Discursul istoricului Miloia, uneori cu accente naționaliste, între limitele unui specific local, sesizate în studiile și articolele despre arta predecesorilor, nu îl putem identifica și la nivel de cronică artistică. Mediocritatea sau non-valoarea contemporană este taxată indiferent de etnia artistului sau de mediul în care acesta s-a format. Chiar dacă, cronicarul bănățean nu a formulat atât de tranșant critica la adresa mediocrității, cum a făcut-o în atâtea rânduri O.W. Cisek, prin subtilități de ordin livresc a trasat demarcația dintre amatorism, ieftina pastișă și lucrarea de artă nu doar originală, ci aceea cu calități estetice reale. A fost conștient că, răspunzător pentru educația publicului, în special a privitorului ori a cumpărătorului de artă, este și personajul care apreciază la nivel de comentariu, iar mai apoi face public punctul său de vedere despre calitatea actului artistic.

Intervențiile lui Teodor T. Țiucra în presa arădeană acoperă un interval de timp scurt, de doar trei ani, între 1936 și 1938. Ele sunt mostre de ceea ce ar fi putut fi critica de artă aplicată manifestărilor locale. Prin asumarea unor sugestii estetice venite dinspre critic, iar mai apoi datorită condeiului acestuia, artiștii arădeni și creația lor ar fi depășit, cu siguranță, limita unei provincii. Printr-un limbaj elevat, fără să recurgă însă la savante analize despre cromatică sau la speculații despre valențele compoziției, Țiucra a pus în pagină trăsături ale artei naționale, ale specificului românesc, a caracterizat pertinent și echidistant creația locală, iar predicțiile sale referitoare la viitorul tinerilor plasticieni, din acei anii, s-au adevărat în timp.

Puterea de comprehensiune de care a dat dovadă Ștefan Gomboșiu (1904-1978) atunci când a tratat critic arta contemporană, nu o putem identifica la aceeași intensitate și în cazul articolelor-eseu. Acestea din urmă le acceptăm doar rolul – fără să ne pronunțăm dacă aceasta a fost și intenția autorului – de a familiariza publicul cu teme des întâlnite în dezbaterile asupra unor aspecte aprofundate de contemporaneitatea acelor ani: specific local - specific național, tradiție - modernitate, relația provincie - centru (București). Reținem și implicarea sa directă în procesul de formare a artistului cu un viitor statut de liber profesionist, de profesor de desen sau de „producător” de artă în serie, și străduința de a fi

militat prin cuvântul scris pentru buna funcționare a școlii, conștient fiind de consecințele, benefice și pe termen lung, asupra calității actului cultural.

Prin activitatea publicistică în direcția artelor plastice, susținută în revista *Luceafărul*, în primii doi ani de apariție, Aurel Cosma jr. (1901-1983) a completat, parțial, o lacună în scrisul de specialitate. A probat un model de abordare al domeniului, care la timpul respectiv a oferit pe lângă informație și o lectură captivantă. Aproximativ în aceeași direcție a înțeles și cronicarul - artist Marcel Olinescu (1896-1992) să desfășoare activitate publicistică la Arad. Cronica sa – a se citi însemnări – relevă mai degrabă aspecte de importanță documentară. Astăzi, când istoria artei românești se străduie să reconsidere sau să scoată la lumină nume rămase în umbră, astfel de scrieri au valoare de surse.

Cronica artistică, eseu, chiar simplele însemnări și note despre artiști / expoziții, care contează în momentul adunării informației cu scopul pregătirii unei monografii, suprapuse toate de atributul „literatura de artă”, sunt probe nu doar pentru racordarea spațiului bănățean, cu extensie înspre Arad, la anvergura criticii românești în general, ci și pentru modul în care o parte a elitei a înțeles să educe, să formeze gustul publicului pentru original, pentru ceea ce presupune, dincolo de subiectivisme, valoarea.

Caracteristicile, și totodată constantele, care individualizează producția istoriografică din Câmpia de Vest și din Banat, încă din perioada modernă, se regăsesc și în scrierile care dezvoltă subiecte de istoria artei. Cu trimitere la domeniu, particularitățile scrisului istoric, dar și cele ale literaturii de artă, sunt: orientarea spre problematica regională, o abordare a specificului național în contextul și paralel cu dezvoltarea artei la naționalitățile conlocuitoare, preocuparea pentru cercetarea cu caracter monografic (personalități, monumente istorice), respectiv vocația pentru sinteze. Istoriografia provincială a promovat îndeosebi regionalismul, aspect tributar mentalităților perpetuate în zonă. Derularea evenimentelor politice, a căror imixtiune s-a resimțit în toate domeniile de activitate, i-a determinat nu numai pe români, dar și pe maghiarii, sârbii, germanii, bulgarii trăitori în aceeași zonă, să-și conserve tradițiile proprii, specifice, iar mai apoi să le juxtapună, păstrându-și individualitatea, într-un „conglomerat” care identifică și, în egală măsură, conferă originalitate provinciei. Prin evidențierea componentei naționale, însă de astă dată ne referim în mod special la istoriografia de redacție românească, cu accente asupra vechimii istorice și a tradiției, discursul istoric vine să legitimeze structura statului unitar român. Cele mai multe studii de istoria artei, articole, chiar cronica plastică, au fost redactate și cu scopul de a populariza o mărturie asupra trecutului artistic, un demers cu valoare recuperatoare. Popularizarea nu trebuie însă citită și înțeleasă în cheia mediatizării excesive, ea a fost pusă în slujba atingerii unui obiectiv educațional. Educația se referă aici prea puțin la interpretarea sau privirea unei

lucrări de artă. Accentul cade pe formarea, consolidarea și întreținerea conștiinței naționale. La aceste niveluri, rolul și influența artei asupra comunității trebuiau exersate, chiar impuse.

Scrierile despre artă și istoria sa, redactate în Arad și Timișoara sau în alte centre, dar cu referire la această zonă geografică, au fost întrebuințate, drept surse bibliografice, în diferite contribuții redactate de autori contemporani nouă, însă o abordare a lor din perspectiva interpretării istoriografice și totodată o intergrare a lor în comentariul istoriografic românesc s-a făcut circumstanțial și parțial. Teza de doctorat *Etape în istoria istoriografiei artei românești interbelice. Studiu de caz: Arad și Timișoara* este ea însăși o etapă a unui demers cu posibilități de extindere în spațiu, cronologic și geografic, sau de interpretare a discursului din perspectiva analizei literare și estetice.

BIBLIOGRAFIE

I. SURSE DOCUMENTARE

I.1. MANUSCRISE

Arhiva Complexului Muzeal Arad / Fond „Coriolan Petranu”.

Arhiva Complexului Muzeal Arad / Fond documentar.

Arhiva Complexului Muzeal Arad / Secția de Artă.

Biblioteca Județeană „A. D. Xenopol” Arad / Arhiva documentară.

I.2. EDITE

Anestin, Alex., *Expoziția pictorului Minișan*, în *Românul*, Arad, an X, nr. 1848, 26 septembrie 1920.

Atanasiu, Gh., *Părerii de rău*, în *Știrea*, Arad, an V, nr. 1076, 4 decembrie 1935.

Bugariu, Aurel, *Ioachim Miloia (1897-1940)*, în *Revista Banatului*, Timișoara, an X, nr. 1-3, 1944.

Ciube, Aurel, *Pinacoteca Municipiului Târgu-Mureș*, în *Luceafărul*, Timișoara, an III, nr. 1, 1937.

Ciube, Aurel, *Săptămâna Bănățeană. Expoziția retrospectivă de artă plastică*, în *Revista Bnatului*, Timișoara, an IX, nr. 1-3, 1943.

Coban, Grigore V., *Pictorul Octav Băncilă*, în *Luceafărul*, Timișoara, an I, nr. 7-8, 1935.

Coban, Grigore V., *Expoziția pictorilor moldoveni*, în *Luceafărul*, Timișoara, an I, nr. 11, 1935.

Coban, Grigore V., *Cronica plastică a Iașilor*, în *Luceafărul*, Timișoara, an II, nr. 4, 1936.

Coban, Grigore V., *Pictorul Otto Briese. Pe marginea unui sfert de veac de activitate artistică*, în *Luceafărul*, Timișoara, an II, nr. 5, 1936.

Coban, Grigore V., *Arta plastică la Iași*, în *Luceafărul*, Timișoara, an II, nr. 9, 1936.

Coban, Grigore V., *Cronica plastică a Iașilor*, în *Luceafărul*, Timișoara, an II, nr. 10, 1936.

Cosma, Aurel, *Expoziția pictorului S. Mütznier*, în *Luceafărul*, Timișoara, an I, nr. 5, 1935.

Cosma, Aurel, *Pictorul Corneliu Liuba*, în *Luceafărul*, Timișoara, an I, nr. 6, 1935.

Cosma, Aurel, *Sculptorul bănățean Alexandru Liuba (1875 – 1906)*, în *Luceafărul*, Timișoara, an I, nr. 7-8, 1935.

Cosma, Aurel, *Pictura impresionistă. Expoziția retrospectivă a pictorilor impresionisti de la Bruxelles*, în *Luceafărul*, Timișoara, an I, nr. 9, 1935.

Cosma, Aurel, *Pictura italiană. Impresii și însemnări dela expoziția artei italiene din Paris*, în *Luceafărul*, Timișoara, an I, nr. 10, 1935.

- Cosma, Aurel**, *Trei ani de la moartea pictorului M. H. Georgescu*, în *Luceafărul*, Timișoara, an I, nr. 12, 1935.
- Cosma, Aurel**, *Pictorul Ioan Isac*, în *Luceafărul*, Timișoara, an II, nr. 2, 1936.
- Cosma, Aurel**, *Pictorul Andrei Littecki*, în *Luceafărul*, Timișoara, an II, nr. 2, 1936.
- Cosma, Aurel**, *Pictura românească din Banat dela origini până azi*, Timișoara, 1940.
- Covaciu, Nestor**, *Scurtă contribuție bibliografică cu privire la presa și periodicele românești din Arad*, în *Hotarul*, Arad, an IV, nr. 3, 1937.
- Crișan, Ascaniu**, *Rostul Palatului Cultural în promovarea culturii arădene*, în *Hotarul*, Arad, an V, nr. 1-2, 1938,
- Dragoș, Tiberiu**, *De ce apărem?*, în *Duh*, Arad, an I, nr. 1, 1934.
- Dublea, Eugeniu**, *Expoziția colectivă a pictorilor bucureșteni la Palat. Cultural din Arad*, în *Știrea*, Arad, an VIII, nr. 1670, 10 ianuarie 1938.
- Gomboșiu, Ștefan**, *Pictorul Catul Bogdan*, în *Hotarul*, Arad, an I, nr. 8, 1933.
- Gomboșiu, Ștefan**, *Specificul național în plastică*, în *Hotarul*, Arad, an I, nr. 12, 1934.
- Gomboșiu, Ștefan**, *Școala de Arte Frumoase din Timișoara*, în *Luceafărul*, Timișoara, an I, nr. 3, 1935.
- Gomboșiu, Ștefan**, *Pictorul Aurel Ciupe*, în *Luceafărul*, Timișoara, an I, nr. 4, 1935.
- Gomboșiu, Ștefan**, *Caricaturistul Ion Suci*, în *Luceafărul*, Timișoara, an I, nr. 4, 1935.
- Gomboșiu, Ștefan**, *Pictorul Alexandr Popp*, în *Luceafărul*, Timișoara, an I, nr. 12, 1935.
- Gomboșiu, Ștefan**, *Cronica expozițiilor din Timișoara*, în *Luceafărul*, Timișoara, an I, nr. 12, 1935.
- Gomboșiu, Ștefan**, *O colonie de pictură la Oravița*, în *Fruncea*, Timișoara, an II, nr. 28, 1935.
- Gomboșiu, Ștefan**, *Considerațiuni asupra arhitecturii*, în *Luceafărul*, Timișoara, an II, nr. 3, 1936.
- Gomboșiu, Ștefan**, *Subiectul religios în arta plastică*, în *Luceafărul*, Timișoara, an II, nr. 4, 1936.
- Gomboșiu, Ștefan**, *Încheierea cursurilor la Școala de Arte Frumoase din Timișoara*, în *Luceafărul*, Timișoara, an II, nr. 6, 1936.
- Gomboșiu, Ștefan**, *Sculptorul Romul Ladea. O privire asupra operei și vieții artistului*, în *Luceafărul*, Timișoara, an II, nr. 7-8, 1936.
- Gomboșiu, Ștefan**, *Pictorul Aurel Ciupe. Date biografice și considerațiuni asupra operei sale*, în *Luceafărul*, Timișoara, an II, nr. 10, 1936.
- Gomboșiu, Ștefan**, *Pictorul A. Demian*, în *Luceafărul*, Timișoara, an II, nr. 11, 1936.
- Gomboșiu, Ștefan**, *Problema învățământului artistic și a desemnului*, în *Fruncea*, Timișoara, an III, nr. 30, 1936.
- Gomboșiu, Ștefan**, *Academia de Arte Frumoase din Timișoara. Scurt istoric - Sprijinitorii ei la Timișoara - Activitatea*, în *Luceafărul*, Timișoara, an III, nr. 1, 1937.
- Gomboșiu, Ștefan**, *Învățământul nostru artistic este în pericol*, în *Fruncea*, Timișoara, an IV, nr. 38, 1937.
- Gomboșiu, Ștefan**, *Expoziții – Sindicate*, în *Luceafărul*, Timișoara, an IV, nr. 3-4, 1938.
- Gomboșiu, Ștefan**, *Arta plastică în cadrul specificului local*, în *Luceafărul*, Timișoara, an IV, nr. 5-6, 1938.
- Gomboșiu, Ștefan**, *Pictura religioasă. Pictorul Nicolae Brana*, în *Luceafărul*, Timișoara, an IV, nr. 11-12, 1938.
- Gomboșiu, Ștefan**, *Esteica urbanistică*, în *Fruncea*, Timișoara, an V, nr. 30, 1938.
- Gomboșiu, Ștefan**, *Semnificația unei declarații*, în *Fruncea*, Timișoara, an V, nr. 5, 1938.
- Grădinariu, Emil**, *Din problemele culturale ale Timișoarei*, în *Luceafărul*, Timișoara, an I, nr. 6, 1935.
- Isac, Ioan**, *O vară petrecută cu pictorul M. H. Georgescu în Banat*, în *Luceafărul*, Timișoara, an I, nr. 12, 1935.
- Lupaș, Octavian**, *Marcel Olinescu: „Părerii de rău”*, gravuri în lemn, în *Hotarul*, Arad,

an II, 1935.

Maniu, Adrian, *Școala artelor bănățene*, în *Luceafărul*, Timișoara, an I, nr. 4, 1935.

Miloia, Ioachim, *Coriolan Petranu, Bisericile de lemn ale județului Arad*, în *Banatul*, Timișoara, an II, nr. 9, 1927.

Miloia, Ioachim, *Pictorul Iuliu Podlipny*, în *Banatul*, Timișoara, an III, nr. 8-10, 1928.

Miloia, Ioachim, *Pictorul Ioan Zaicu (1868-1914)*, în *Analele Banatului*, Timișoara, an I, fasc. 1, 1928.

Miloia, Ioachim, *Românii bănățeni de la 1820*, în *Analele Banatului*, Timișoara, an I, fasc. 1, 1928.

Miloia, Ioachim, *Câteva relații între arta populară la români și lituanieni*, în *Analele Banatului*, Timișoara, an I, fasc. 1, 1928.

Miloia, Ioachim, *Biserica română din Lipova (Banat)*, în *Analele Banatului*, Timișoara, an I, fasc. I, 1928.

Miloia, Ioachim, *Chestiunea edificiului Muzeului Bănățean*, în *Analele Banatului*, Timișoara, an I, fasc.1, 1928.

Miloia, Ioachim, *Din viața artistică a Timișoarei*, în *Analele Banatului*, Timișoara, an I, fasc.1, 1928.

Miloia, Ioachim, *Date și documente noi referitoare la pictorul Nicolae Popescu*, în *Analele Banatului*, Timișoara, an II, fasc. 2, 1929.

Miloia, Ioachim, *Cronica artistică*, în *Analele Banatului*, Timișoara, an II, fasc. 2, 1929.

Miloia, Ioachim, *Patru icoane executate de zugravul Nedelcu*, în *Analele Banatului*, Timișoara, an II, fasc. 3, 1929.

Miloia, Ioachim, *Cronică artistică*, în *Analele Banatului*, Timișoara, an II, fasc. 3, 1929.

Miloia, Ioachim, *Începuturile artei românești în Banat*, în *Analele Banatului*, Timișoara, an III, fasc. 4, 1930.

Miloia, Ioachim, *Sculptorul Gheorghe Groza*, în *Analele Banatului*, Timișoara, an III, fasc. 4, 1930.

Miloia, Ioachim, *O "Academie de Arte Frumoase" în Timișoara?*, în *Analele Banatului*, Timișoara, an III, fasc. 5, 1930.

Miloia, Ioachim, *Sculptorul Ferdinand Gallas*, în *Analele Banatului*, Timișoara, an III, fasc. 5, 1930.

Miloia, Ioachim, *Din activitatea artistică a ierodiaconului Vasile*, în *Analele Banatului*, Timișoara, an III, fasc. 7, 1930.

Miloia, Ioachim, *Salonul Artelor Bănățene*, în *Analele Banatului*, Timișoara, an III, fasc. 7, 1930.

Miloia, Ioachim, *Mănăstirea Săraca – centru de cultură și artă bănățeană*, în *Analele Banatului*, Timișoara, an IV, fasc. 2-4, 1931.

Miloia, Ioachim, *Biserica de lemn din Iersig*, în *Analele Banatului*, Timișoara, an IV, fasc. 2-4, 1931.

Miloia, Ioachim, *Biserica de lemn din Cebza*, în *Analele Banatului*, Timișoara, an IV, fasc. 2-4, 1931.

Miloia, Ioachim, *Constantin Daniel a fost sârb sau român*, în *Luceafărul*, Timișoara, an I, nr. 1, 1935.

Miloia, Ioachim, *Biserica de lemn din Povârgina*, în *Luceafărul*, Timișoara, an I, nr. 3, 1935.

Miloia, Ioachim, *Aspecte din vechea arhitectură religioasă din Banat*, în *Revistă bănățeană*, Timișoara, an III, nr. 45, 1936.

Miloia, Ioachim, *La marginea Banatului*, în *Luceafărul*, Timișoara, an IV, nr. 1-2, 1938.

Munteanu, Mircea, *Pictorul N. Grigorescu*, în *Luceafărul*, Timișoara, an III, nr. 1, 1937.

Negură, Al., *Cronica Aradului*, în *Luceafărul*, Timișoara, an I, nr. 4, 1935.

Nichi, Lazăr, *Palatul Cultural din Arad*, în *Boabe de grâu*, București, an II, nr. 12, 1931.

Nicolau, D., *Muzeul Simu*, în *Banatul*, Timișoara, an I, nr. 4, 1926.

Olinescu, Marcel, *Sculptorul Ladea*, în *Hotarul*, Arad, an I, nr. 1, 1933.

- Olinescu, Marcel**, *Iară noi, noi epigonii...*, în *Hotarul*, Arad, an I, nr. 2, 1933.
- Olinescu, Marcel**, *Spre un regionalism cultural (Un apel pentru o reunire a intelectualităților arădene)*, în *Hotarul*, Arad, an I, nr. 3-4, 1933.
- Olinescu, Marcel**, *Expoziția Anyos Viola*, în *Știrea*, Arad, an III, nr. 356, 21 aprilie 1933.
- Olinescu, Marcel**, *Expoziția Pataki Alexandru*, în *Știrea*, Arad, an III, nr. 515, 4 decembrie 1933.
- Olinescu, Marcel**, *Expoziția Erno Tibor*, în *Știrea*, Arad, an IV, nr. 583, 5 martie 1934.
- Olinescu, Marcel**, *Expoziția Ruzicskay*, în *Știrea*, Arad, an IV, nr. 584, 7 martie 1934.
- Olinescu, Marcel**, *Expoziția Soos*, în *Știrea*, Arad, an IV, nr. 608, 4 aprilie 1934.
- Olinescu, Marcel**, *Expoziția Anius Viola*, în *Știrea*, Arad, an IV, nr. 619, 20 aprilie 1934.
- Olinescu, Marcel**, *Când Consiliul Comunal face artă*, în *Știrea*, Arad, an V, nr. 846, 10 februarie 1935.
- Olinescu, Marcel**, *Expoziția T. Romanași*, în *Știrea*, Arad, an V, nr. 873, 14 martie 1935.
- Olinescu, Marcel**, *Expoziția Pictorilor Bucureșteni*, în *Știrea*, Arad, an V, nr. 948, 22 iunie 1935.
- Olinescu, Marcel**, *Expoziția Anios Viola*, în *Știrea*, Arad, an VI, nr. 1183, 24 aprilie 1936.
- Peteanu, A. E.**, *Dr. Ioachim Miloia (1897-1940). Pro memoriam*, în *Luceafărul*, Timișoara, an VI, nr. 4, 1940.
- Petranu, Coriolan**, *Muzeele din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Trecutul, prezentul și administrarea lor*, București, Cartea Românească S.A., 1922.
- Petranu, Coriolan**, *Revendicările artistice ale Transilvaniei*, Arad, Tipografia Diecezană, 1925.
- Petranu, Coriolan**, *Bisericile de lemn din județul Arad*, Sibiu, Tipografia și Institutul de arte grafice Drotleff, 1927.
- Popiți, Gr.**, *Expoziția Școlii de Arte Frumoase din Timișoara*, în *Știrea*, Arad, an IV, nr. 670, 27 iunie 1934.
- Postelnicu, G.**, *Un mare pictor bănățean uitat: Nicolae Popescu*, în *Banatul*, Timișoara, an II, nr. 5, 1927.
- Postelnicu, G.**, *Ridicarea monumentului lui Emanuil Ungureanu*, în *Analele Banatului*, Timișoara, an IV, fasc. 9, 1931.
- Rep.**, *Constituirea grupării "Pro-Arte"*, în *Știrea*, Arad, an VI, nr. 1372, 23 decembrie 1936.
- Roată, Corbu**, *Arta românească sculptată în lemn. Poeziile lui Hristo Botev ilustrate cu xilografuri de poetul și sculptorul nostru Marcel Olinescu*, în *Știrea*, Arad, an VI, nr. 1201, 20 mai 1936.
- Senior**, *O inițiativă culturală tinerească*, în *Știrea*, Arad, an VI, nr. 1362, 11 decembrie 1936.
- Senior**, *Expoziția grupării "Pro-Arte"*, în *Știrea*, Arad, an VI, nr. 1365, 14 decembrie 1936.
- Stoicănescu, Constantin**, *Pictorul Aurel Ciupe*, în *Analele Banatului*, Timișoara, an III, fasc. 6, 1930.
- Stoicănescu, Constantin**, *Romul Ladea – un mare sculptor autohton*, în *Analele Banatului*, Timișoara, an IV, fasc. 9, 1931.
- Stoicănescu, Constantin**, *Cronica plastică (Artistul Atanasie Demian, Pictorul Iuliu Podlipny)*, în *Analele Banatului*, Timișoara, an IV, fasc. 9, 1931.
- Șeptelici, Dimitrie**, *Însemnări pe marginea expoziției pictorilor bucureșteni la Arad*, în *Știrea*, Arad, an V, nr. 950, 24 iunie 1935.
- Topliceanu, Traian**, *Un cărturar bănățean Ioachim Miloia*, în *Revista Banatului*, Timișoara, an X, nr. 1-3, 1944.
- Triphelm**, *Activitatea grupării Pro-Arte*, în *Știrea*, Arad, an VII, nr. 1385, 14 ianuarie 1937.
- Țucra, Teodor T.**, *Expoziția pictorului Marcel Olinescu*, în *Știrea*, Arad, an V, nr. 1047, 27 octombrie 1935.
- Țucra, Teodor T.**, *Gravura lui Marcel Olinescu*, în *Fruncea*, Timișoara, an III, nr. 22, 1936.
- Țucra, Teodor T.**, *Expoziția de pictură E. Virany*, în *Știrea*, Arad, an VI, nr. 1191,

7 mai 1936.

Țiucra, Teodor T., *Expoziția pictorului Cornel Minișan*, în *Știrea*, Arad, an VI, nr. 1343, 16 noiembrie 1936.

Țiucra, Teodor T., *Opera lui Constantin Brâncuși*, în *Hotarul*, Arad, an III, nr. 1, 1936.

Țiucra, Teodor T., *Arta desenului englez*, în *Hotarul*, Arad, an III, nr. 2-3, 1936.

Țiucra, Teodor T., *Gheorghe Groza*, în *Hotarul*, Arad, an III, nr. 4-5, 1936.

Țiucra, Teodor T., *Pictori români arădani*, în *Hotarul*, Arad, an III, nr. 6, 1936.

Țiucra, Teodor T., *Influențele în artă. Influența religioasă*, în *Hotarul*, Arad, an III, nr. 7-8, 1936.

Țiucra, Teodor T., *Religia și simbolismul în sculptură*, în *Hotarul*, Arad, an III, nr. 9-10, 1936.

Țiucra, Teodor T., *Expoziția Cornel Minișan*, în *Hotarul*, Arad, an III, nr. 11-12, 1936.

Țiucra, Teodor T., *Tendențe de artă la Arad*, în *Hotarul*, Arad, an IV, nr. 1, 1937.

Țiucra, Teodor T., *Aprecieri în arta contemporană*, în *Înnoirea*, Arad, an I, nr. 5-6, 1937.

Țiucra, Teodor T., *Arta românească spre înnoire*, în *Înnoirea*, Arad, an I, nr. 7-8, 1937-1938.

Țiucra, Teodor T., *Școala artiștilor Bucureșteni și educația publicului (Cu ocazia unei expoziții la Arad)*, în *Înnoirea*, Arad, an I, nr. 10, 1938.

Țiucra, Teodor T., *Arta în cultura zilelor noastre*, în *Înnoirea*, Arad, an I, nr. 12, 1938.

Țiucra, Teodor T., *Specificul românesc în artă*, în *Înnoirea*, Arad, an I, nr. 18, 1938.

Țiucra, Teodor T., *Sufletul și viața românească în artă*, în *Înnoirea*, Arad, an I, nr. 21, 1938.

Udrea-Stoia, Ion, *Biserica gr. ort. română din Lipova. Monografie istorică*, Timișoara, Ed. Ziarului Vestul, 1930.

Velceanu, Iosif, *Prima Asociație bănățeană de arte frumoase*, în *Luceafărul*, Timișoara, an II, nr.12, 1936.

Voicu, Sorel, *Conferințele „Pro – Arte“*, în *Știrea*, Arad, an VII, nr. 1381, 7 ianuarie 1937.

Vuia, Tiberiu, *Expoziția pictorului C. Minișan*, în *Românul*, Arad, an XIV, nr. 3675, 4 decembrie 1927.

II. LUCRĂRI ȘI STUDII GENERALE

Ardelean, Radu, *Istoriografia în revista Banatul (Timișoara, 1926-1930)*, în *Analele Banatului S.N.*, Arheologie-Istorie, Timișoara, XII-XIII, 2004-2005.

Bocșan, Nicolae, *Istoriografia bănățeană între multiculturalism și identitate națională*, în *Banatica*, Reșița, XI, 1996.

Băilă, Ion, *Presa românească ardeleană*, în *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928*, vol. II, București, Cultura Națională, 1929.

Bucuța, Emanoil, *Statistica publicațiilor periodice din Transilvania*, în *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928*, vol. II, București, Cultura Națională, 1929.

Colta, Elena Rodica, *Colecționari arădeni de artă la începutul secolului XX*, în *Studii și comunicări*, Arad, VII, 2001-2002.

****Dicționarul presei arădene*, coordonator Emil Șimăndan, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2010.

****Dicționarul scriitorilor români*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2004.

Dublea, Eugeniu N., *Orașe din România în imagini*, Arad, 1938.

****Enciclopedia istoriografiei românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.

Ferencz, Irma, *Contribuții cu privire la istoricul galeriei de artă a Muzeului din Arad 1913-1952*, în *Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de artă*, București, II, 1968.

Hangiu, I., *Dicționar al presei literare românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987.

Ilieșiu, Nicolae, *Timișoara. Monografie istorică*, vol. I, Timișoara, 1943.

- Lanevschi, Gheorghe**, *Aradul vremurilor de mult apuse 1834-1914*, Cluj-Napoca, Editura Polis, 2005.
- Livezeanu, Irina**, *Cultură și naționalism în România Mare 1918-1930*, București, Editura Humanitas, 1998.
- Manea, George**, *Coriolan Petranu (1893-1945) - cercetător al artei populare din Transilvania*, în *Ziridava*, Arad, IX, 1979.
- Mândruț, Stelian**, *Coriolan Petranu, Dr. al Facultății de Filosofie a Universității din Viena*, în *Ars Transilvaniae*, București, III, 1993.
- Mârza, Iacob**, *Secvențe istoriografice românești interbelice asupra anului 1918*, în *Anul 1918 în Transilvania și Europa Central-Estică. Contribuții bibliografice și istoriografice*, coordonatori Valer Moga, Sorin Arhire, Cluj-Napoca, Academia Română / Centrul de Studii Transilvane, 2007.
- Medeleț, Florin, Rămneanțu, Vasile**, *Muzeul Banatului. File de cronică (1918-1948)*, Timișoara, Editura Mirton, 2003.
- Miloia, Mircea, Turcuș, Aurel, Mudura, Gheorghe, Săcară, Nicolae**, *Omagiu Ioachim Miloia, un erudit cărturar (1897-1940)*, Timișoara, Editura Mirton, 1997.
- Oarcea, Felicia-Aneta**, *Lazăr Nichi, deschizător de drumuri în organizarea bibliotecilor arădene*, în *Preocupări culturale în "Casa Cărții"*, Arad, Editura "Vasile Goldis" University Press, 2007.
- Octavian, Tudor**, *Pictori români uitați*, București, Editura "NOI MEDIA PRINT", 2003.
- Ornea, Zigu**, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, București, Editura Eminescu, 1980.
- Rusu, Alexandru**, *Contribuții la bibliografia istorică a Banatului*, în *Studii de Istoria Banatului*, Timișoara, I, 1968.
- Somogyi, Gyula**, *Az Aradi Kölcsey – Egyesület története (1882-1895)*, Arad, 1896.
- Szabo-Ferencz, Irma**, *Evoluția colecției de artă a Muzeului Județean Arad după Unire*, în *Ziridava*, Arad, X, 1978.
- Tatai-Baltă, Cornel**, *Scrieri despre artă*, Alba-Iulia, Editura Altip, 2005.
- Turcuș, Aurel**, *Aspecte din activitatea muzeologică a lui Ioachim Miloia*, în *Tibiscus*, Timișoara, III, 1974.
- Turcuș, Aurel**, *Corespondența lui Ioachim Miloia cu Coriolan Petranu*, în *Analele Banatului*, S. N., Etnografie-Artă, Timișoara, II, 1984.
- Turcuș, Aurel**, *Ioachim Miloia. Scrisori din Italia*, Timișoara, Editura Eurostampa, 2004.
- Turcuș, Aurel**, *Ioachim Miloia (1897-1940)*, Timișoara, Editura Eurostampa, 2006.

III. LUCRĂRI ȘI STUDII DE SPECIALITATE

- Beneș, Vilhelm**, *Două decenii de artă plastică ardeleană*, în *Gând Românesc*, Cluj, an VII, nr. 7-9, 1939.
- Berkeszi, István**, *Temesvári művészek*, Timișoara, 1910.
- Blaa, Lucian**, *Fetele unui veac*, Arad, Biblioteca Semănătorul, Editura Librăriei Diecezane, 1925.
- Blaa, Lucian**, *Ferestre colorate*, Arad, Biblioteca Semănătorul, Editura Librăriei Diecezane, 1926.
- Broșteanu, Aurel D.**, *...Acest altceva pictura*, București, Editura Meridiane, 1974.
- Bucuța, Emanoil**, *Pictura, sculptura, arhitectura, grafica în Transilvania după Unire și puțin Înainte*, în *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928*, vol. II, București, Cultura Națională, 1929.
- Busuioceanu, Alexandru**, *Arhitectura românească de azi*, în *Gândirea*, București, an X, nr. 12, 1930.
- Busuioceanu, Alexandru**, *Urbanism și arhitectură*, în *Gândirea*, București, an XVIII, nr. 10, 1939.
- Busuioceanu, Alexandru**, *Scrieri despre artă*, București, Editura Meridiane, 1980.

- Cisek, Oscar Walter**, *Expoziția "Arta Română"*, în *Gândirea*, București, an III, nr. 14, 1924.
- Cisek, Oscar Walter**, *Ion Theodorescu-Sion*, în *Gândirea*, București, an IV, nr. 8, 1925.
- Cisek, Oscar Walter**, *Expoziția internațională a revistei "Contimporanul"*, în *Gândirea*, București, an IV, nr. 7, 1925.
- Cisek, Oscar Walter**, *Marius Bunescu*, în *Gândirea*, București, an IV, nr. 9, 1925.
- Cisek, Oscar Walter**, *Pallady*, în *Gândirea*, București, an IV, nr. 11, 1925.
- Cisek, Oscar Walter**, *Expoziția Theodorescu-Sion*, în *Gândirea*, București, an VI, nr. 1, 1926.
- Cisek, Oscar Walter**, *Contraste și impotriviri*, în *Gândirea*, București, an VI, nr. 3, 1926.
- Cisek, Oscar Walter**, *Iser*, în *Gândirea*, București, an VII, nr. 11, 1927.
- Cisek, Oscar Walter**, *Marius Bunescu*, în *Gândirea*, București, nr. IX, nr. 3, 1929.
- Cisek, Oscar Walter**, *Eseuri și cronici plastice*, București, Editura Meridiane, 1967.
- Cornea, Marius**, *Pictura europeană secolele XV-XX în Muzeul de Artă Timișoara*, Timișoara, Editura Brumar, 2005.
- Costescu, Eleonora**, *Alexandru Busuioceanu*, în *Studii și Comunicări*, Arad, III, 1996.
- Crăciun, Cornel**, *Cartea de artă în România deceniului trei al secolului XX*, în *Biblioteca și cercetarea*, Cluj-Napoca, XVII, 1993.
- Dan, Călin**, *Jean Al. Steriadi*, București, Editura Meridiane, 1988.
- Dublea, Eugeniu N.**, *Artiști plastici români*, București, Editura Revista "Plastica", 1936.
- Enescu, Th., Pavel, Amelia**, *Critica de artă și studiile de istoria a artei privitoare la perioada modernă și contemporană a artei românești*, în *Istoria științelor în România. Știința literaturii. Istoriografia de artă*, București, Editura Academiei, 1979.
- Iorga, Nicolae**, *Scrieri despre artă*, București, Editura Meridiane, 1968.
- Lăptoiu, Negoită**, *Școala de Arte Frumoase din Cluj și Timișoara (1925-1941)*, București, Editura „ARC 2000”, 1999.
- Lăptoiu, Negoită**, *Învățământ academic de artă la Timișoara (1933-1941)*, în *Tradiție și postmodernitate. Două secole de artă plastică în Banat*, Timișoara, 2003.
- Medeleanu, Horia**, *Artiști plastici arădeni*, Arad, Muzeul Județean Arad, 1973.
- Medeleanu, Horia**, *Pictorul Ștefan Tenețchi. Viața și opera (sec. XVIII)*, în *Ziridava*, XV-XVI, 1987.
- Miklósik, Elena**, *Arta bănățeană interbelică*, Timișoara, Editura Graphite, 2006.
- Naum, Alexandru**, *Istoria artei de la începutul creștinismului până în secolul al XIX-lea*. Editor Rodica Pandelescu, București, Editura Paideia, 2000.
- Oprea, Petre**, *Cronicari și critici de artă în presa bucureșteană a anilor 1924-1930*, în *Revista Muzeelor și Monumentelor*, București, nr. 6, 1989.
- Oprea, Petre**, *Două perioade din istoriografia artei românești moderne și contemporane*, București, Editura Maiko, 2001.
- Pantazi, Adriana**, *Studiu de istoria artei și cronică plastică în publicistica timișoreană interbelică*, în *Analele Banatului*. Serie Nouă. Arheologie-Istorie, Timișoara, XVI, 2008.
- Pantazi, Adriana**, *Discurs istoric în istoriografia artei românești interbelice. Studiu de caz: Arad și Timișoara*, în *Brukenthal. Acta Musei*, Sibiu, V. 2, 2010.
- Pantazi, Adriana**, *Secția de Artă: colecție, expoziție, eveniment cultural*, în *Ziridava*, Arad 25/1, 2010.
- Pascu, Rodica**, *Publicistica de artă interbelică*, Timișoara, Editura Marineasa, 2002.
- Petranu, Coriolan**, *Memoriu de titluri și lucrări. Prezentat onor. Minister al Instrucțiunii Publice, conf. art.80 din Legea Învățământului superior din 1912*, Arad, Tipografia Diecezană, 1924.
- Petranu, Coriolan**, *Învățământul istoriei artelor la Universitatea din Cluj*, extras din *Vieța Nouă*, București, Institutul de arte grafice "Lupta" Nicolae Stroilă, 1924.
- Petranu, Coriolan**, *Rolul istoricului de artă român în Transilvania*, extras din *Cronica Numismatică și Arheologică*, IV (1923), București, Tipografia Curții Regale F. Göbl Fii, 1924.

- Petranu, Coriolan**, *Muzeele, monumentele, învățământul, artele și mișcarea artelor plastice din Ardeal, în Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928*, vol. II, București, Cultura Națională, 1929.
- Petranu, Coriolan**, *Monumentele istorice ale județului Bihor*, Sibiu, Tipografia Krafft & Drotleff S. A., 1931.
- Petranu, Coriolan**, *Bisericile de lemn ale românilor ardeleni în lumina aprecierilor străine recente*, Sibiu, Tipografia Krafft & Drotleff, 1934.
- Petranu, Coriolan**, *Necesități, îndrumări, idealuri și realizări în istoriografia artei românești din Transilvania*, extras din volumul *Omagiu Profesorului Ioan Lupaș*, București, M.O. Imprimeria națională, 1941.
- Petranu, Coriolan**, *Aprecieri străine recente asupra artei românești Din Transilvania și asupra operei L'art Roumain de Transylvanie*, Arad, Tipografia Concordia, 1943.
- Petranu, Coriolan**, *Arta românească din Transilvania*, Universitatea "Regele Ferdinand I" din Cluj - Sibiu, Biblioteca Viață și Cultură, Seria *Problema Transilvaniei*, fasc. 3, Sibiu, Cartea Românească din Cluj, 1943.
- Petranu, Coriolan**, *Ars Transsilvaniae. Studien zur Kunstgeschichte Siebenbürgens. Etudes d'histoire de l'art Transylvain*, Institutul de Istorie Națională din Cluj-Sibiu, Sibiu, Tipografia Krafft & Drotleff S. A., 1944.
- Petroiu, Deliu**, *Eugeniu Dublea - un pasionat slujitor al artei*, Timișoara, 1968.
- Pintilie, Ileana**, *Timișoara între tradiție și modernitate. Pedagogia artistică în secolul al XX-lea*, Timișoara, Editura Fundației Iterart Triade, 2006.
- Popa, Victor Ioan**, *Octav Băncilă*, în *Gândirea*, Cluj, an I, nr. 1, 1921.
- Popa, Victor Ioan**, *Tonitza, Șirato, Șt. Dimitrescu, Bunescu*, în *Gândirea*, București, an XIII, nr. 4, 1934.
- Sabău, Nicolae, Porumb, Marius, Coriolan Petranu (1893-1945) - cercetător al artei transilvane**, în *Ars Transilvaniae*, București, V, 1995.
- Sabău, Nicolae, Țoca, Vlad, Simon, Corina**, *Istoria artei la Universitatea din Cluj*, vol. I, 1919-1987, coordonator Nicolae Sabău, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010.
- ***Sinteze, perspective, opinii. Din gândirea românească despre artă**, Antologie și cuvânt înainte de Amelia Pavel, București, Editura Meridiane, 1980.
- Șirato, Francisc**, *Momentul istoric și cultural în pictura românească*, în *Gândirea*, București, an X, nr. 12, 1930.
- Țoca, Vlad**, *Pictori români în monografii interbelice*, în *Artă românească. Artă europeană. Centenar Virgil Vătășianu*, Oradea, Editura Muzeului Țării Crișurilor, 2002.
- Țoca, Vlad**, *Istoriografia de artă românească în perioada interbelică*, Teză de doctorat, Universitatea Babeș - Bolyai, Cluj - Napoca, 2008.
- Țoca, Vlad**, *Monografii de artist realizate de colaboratorii lui George Oprescu în perioada interbelică*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia Artium*, Cluj-Napoca, LV, 1, 2010.
- Vida, Gheorghe**, *Hans Mattis-Teutsch și dialogul european al formelor*, în *Hans Mattis-Teutsch artist al avangardei*, Muzeul de Artă Brașov, 2009.
- Vlasiu, Ioana**, *Anii '20. Tradiția și pictura românească*, București, Editura Meridiane, 2000.
- Vianu, Tudor**, *Fragmente moderne*, București, Editura Meridiane, 1972.